

הרב שרון יוסט, המשגיח הרוחני

מוסר ומידות טובות בעת מלחמה

ראשי פרקים:

- א. פתח דבר
- ב. המוסר מדאורייתא
- ג. המוסר בדברי חז"ל
- ד. המוסר בעת מלחמה
- ה. סיכום

א. פתח דבר

בבואנו לדון בצורת ההתנהגות הנאותה במחנה ישראל, שומה עלינו להקדים את המקור לחובת ההתנהגות המוסרית של האדם והיהודי. ואף שלכאורה סברא פשוטה היא זו, שהרי מותר האדם מן הבהמה, ואיך יעלה על הדעת שהמובחר במין האנושי ירמוס ויטרוף כאריה מיער וכנמר שוקד. עם כל זאת, לא נמנע מלחפש אחר מקור הדברים בכתבי הקודש, במאמרי חז"ל ובמפרשים.

ב. המוסר מדאורייתא

בריש פרשת קדושים, על הציווי "קדושים תהיו" (ויקרא יט, ב) המדבר במצוות שבין אדם למקום, אומר הרמב"ן:

והעניין, כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים, והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין. א"כ, ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות, שלא הוזכר איסור זה בתורה, **והנה יהיה נבל**

ברשות התורה?! לפיכך בא הכתוב אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי, וצווה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות, ימעט במשגל וכו', ויקדש עצמו מן היין במיעוטו וכו', וכן יפריש עצמו מן הטומאה אף על פי שלא הוזהרנו ממנה בתורה וכו', וגם ישמור פיו ולשונו מהתגאל בריבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס, כעניין שהזכיר הכתוב "וכל פה דובר נבלה" (ישעיה ט, טז). ויקדש עצמו בזה עד שיגיע לפרישות, כמה שאמרו על רבי חייא שלא שח שיחה בטלה מימיו. באלו ובכיוצא בהן באה המצוה הזאת הכללית, אחרי שפרט כל העבירות שהן אסורות לגמרי וכו'.

גם בענייני בין אדם לחברו, לא הסתפקה התורה בדינים ובמצוות המפורשות, אלא הוסיפה מעין קריאת כיוון לדרך שבה עלינו ללכת. בפרשת ואתחנן בא הציווי: "ועשית הישר והטוב בעיני ה', למען ייטב לך ובאת וירשת את הארץ הטובה אשר נשבע ה' לאבותיך" (דברים ו, יח). מפרש הרמב"ן שיש כאן הוראה מיוחדת, כללית ומקיפה, שבאה להבטיח שרוח התורה ועומק כוונתה לא יסולפו. וכך הם דבריו:

והכוונה בזה, כי מתחלה אמר שתשמור חוקותיו ועדותיו אשר צווק, ועתה יאמר גם באשר לא צווק תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו, כי הוא אוהב הטוב והישר. וזה עניין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותיקוני הישוב והמדינות כולם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה, כגון "לא תלך רכיל" (ויקרא יט, טז), "לא תקום ולא תיטור" (שם, יח), "ולא תעמוד על דם רעך" (שם, טז), "לא חרש" (שם, יד), "מפני שיבה תקום" (שם, לב), וכיוצא בהן - חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין, וכגון מה שהזכירו בדינא דבר מצרא (ב"מ קח ע"א), ואפילו מה שאמרו "פרקו נאה ודבורו בנחת עם הבריות" (ימא פו ע"א), עד שיקרא בכל עניין תם וישר.

ג. המוסר בדברי חז"ל

לא רק תורה שבכתב אלא גם זו שבעל פה עוסקת בענייני מוסר. על המשנה הראשונה במסכת אבות - "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע", אומר רבי עובדיה מברטנורא:

אומר אני, לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פירוש מצוה ממצוות התורה כשאר מסכתות שבמשנה, אלא כולה מוסרים ומדות, וחכמי אומות העולם ג"כ חברו ספרים כמו שבדו מלבם בדרכי המוסר כיצד יתנהג האדם עם חברו, לפיכך התחיל התנא במסכת זו משה קבל תורה מסיני, לומר לך **שהמידות והמוסרים שבזו המסכתא לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם אלא אף אלו נאמרו בסיני.**

וכך מסכם הרמב"ם (הלכות דעות א, ה-ז) את החובה המוטלת עלינו ללכת בדרך הישר:

ומצווין אנו ללכת בדרכים האלו הבינוניים והם הדרכים הטובים והישרים, שנאמר "והלכת בדרכיו". כך למדו בפירוש מצוה זו - מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש, וכו'. ולפי שהשמות האלו נקרא בהן היוצר והם הדרך הבינונית שאנו חייבין ללכת בה, נקראת דרך זו דרך ה', והיא שלמד אברהם אבינו לבניו, שנאמר "כי ידעתיו למען אשר יצוה" וגו'. וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו, שנאמר "למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו".

גם רבי חיים ויטאל בספרו **שערי קדושה** (ח"א שער ב), מרומם מאוד את חשיבות תיקון המידות והמוסר, באומרו שמבחינה מסוימת חשובים הם יותר מתרי"ג מצוות:

אין המידות מכלל התרי"ג מצוות, ואמנם הן הכנות עיקריות אל תרי"ג המצוות בקיומן או בביטולם וכו', עניין המידות הרעות קשים מן העברות עצמן מאד מאד.

ובזה תבין עניין מה שאמרו רבותינו ז"ל (שבת קה ע"ב), כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה ממש שהיא היותר שקולה ככל תרי"ג המצוות, וכן אמרו (סוטה ד ע"ב-ה ע"ה) מי שיש בו גסות הרוח הוא ככופר בעיקר וראוי לגדעו כאשירה ואין עפרו ננער וכו' וכאלה רבות. והבן זה מאד, כי להיותם עקרים ויסודות לא נמנו בכלל תרי"ג המצוות התלויות בנפש השכלית, ונמצא כי יותר צריך ליזהר ממידות הרעות יותר מן קיום המצוות עשה ולא תעשה כי בהיותו בעל מדות טובות בנקל יקיים כל המצוות.

ובזה תבין גם כן דברים מתמיהין שאמרו רבותינו ז"ל בעניין המידות, כי הענווה ושפלות מביאין לידי רוח הקדש ושורה עליו שכינה. ואמר אליהו זכור לטוב (כלה רבתי, פ"ה) אין התורה מתפרשת אלא במי שאינו קפדן, אף אני איני נגלה אלא למי שאינו קפדן. וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין פא ע"ב) שלחו מתם איזהו בן העולם הבא כל שהוא שפל ברך וענותן וכו', וכאלה רבות, לא זכרו בהן קיום המצוות אלא המידות הטובות. ושים בעיניך דברים אלו ותצליח דרכיך בלי ספק.

ד. המוסר בעת מלחמה

לא הרי התנהגות האדם בימי שיגרה כהרי התנהגותו בסערת הקרב. וכך שנינו בפרשת ראה בעניין עיר הנידחת: "ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים ורחמך והרבך כאשר נשבע לאבותיך" (דברים יג, יח).

מסביר הנצי"ב בפירושו העמק דבר, שהתורה הבטיחה ברכה מיוחדת ליוצאי המלחמה:

ההורג נפש נעשה אכזר בטבע וכו', על זה הבטיח הכתוב שבזה שתעסוק בזה בלי שום הנאה מביזה, ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים - מידת רחמים וכו'.

טבע נפש האדם לנטות אחרי האכזריות בעת עמדו בשדה המערכה, ואך מתבקש הדבר, שהרי חייב הוא לעשות מלחמה "בכל לבו ובכל נפשו" כלשון

הרמב"ם (מלכים ומלחמות ז, טו), ואל לו להיכנס בקללת "ארור מונע חרבו מדם", הווה אומר שחייב להתאמץ "להשכיר חציו מדם ושתאכל חרבו בשר" (על פי שירת האזינו. דברים לב, מב). היינו מצפים אפוא, שהתורה תעודד את הקשחת הלב והמידות האכזריות, כמו שאכן נראה בדינם של שבעה עממין ועמלק (מלכים ומלחמות ו, ד):

אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה, שנאמר כן תעשה לכל וגו' רק מערי העמים לא תחיה כל נשמה, וכן הוא אומר בעמלק תמחה את זכר עמלק.

אלא שהתורה נתנה דעתה על טוהר נפשות בני אברהם יצחק ויעקב, והורתה לנו את הדרך הממוצעת שבה עלינו לצעוד על מנת שלא ניפול מדרגתנו, דרגת "כי עם קדוש אתה לה' אלוקיך" (דברים ז, ו; יד, ב; יד, כא).

נצטוונו (דברים כג, יג-טו):

וְיָד תִּהְיֶה לְךָ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה, וַיִּצְאֶתָ שְׂמָה חוּץ. וַיִּתֵּד תִּהְיֶה לְךָ עַל אֲזָנָה, וְהָיָה בְּשִׁבְתְּךָ חוּץ וְחִפְרָתָה בָּהּ וְשִׁבְתָּ וְכִסִּיתָ אֶת צַאֲתָהּ. כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְּהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶה, לְהַצִּילְךָ וְלָתֵת אִיְבֹיךָ לְפָנֶיךָ, וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קְדוֹשׁ. וְלֹא יִרְאֶה בְּךָ עֲרוֹת דָּבָר, וְשָׁב מֵאֲחֵרֶיךָ.

מסביר הרמב"ן מדוע כל כך הקפידה התורה על הנקיות במחנה, שאע"פ שאין הצואה דבר טמא, עם כל זה "הדברים הנמאסים יולידו גנאי בנפש וישבשו כוונת הלב הטהור".

הנקיות היא מידה עליונה שבכוחה אף להביא לידי רוח הקודש, וכדברי רבי פינחס בן יאיר (ע"ז כ ע"ב):

תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת

חטא, יראת חטא מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי רוח הקודש, רוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים.

על פי ברייתא זו, מסביר בעל ספר החינוך (תקסו), בבואו לבאר את שורש מצות "ויד תהיה לך מחוץ למחנה", שהכוונה לנקיות פשוטה כמשמעה, ומי שמבטל מצוה זו "עונשו גדול מאוד, שגורם לשכינה להסתלק ממחנה ישראל וכו', בהיותכם בתוך לכלוך תרחקו עצמכם מן הטוב".

רבי יצחק אברבנאל כותב על אתר, שאכן מנהגם של אומות העולם ביוצאם למלחמה היה "לאכול כל תועבה ולהיותם שטופי זימה. חמס וגזל ירבו ולא יתבוששו. וגם יתלבשו באכזריות חמה ושטף אף להיות גבורתם בכח וגבורה אנושית". אך עם ישראל אינו כמותם, אלא קדוש הוא ודבק בהשגחה האלוקית, שהרי ה' הוא הנותן כח לעשות חיל.

דינים שונים מונה הרמב"ם (מלכים ומלחמות, פרק ו) שנוהגים בעת מלחמה ומעידות הן כמה חשוב לא להיגרר אחר רגש האכזריות:

א. אין פותחים במלחמה עם אף אדם עד שקוראים לו לשלום לפני כן.

ב. בעת הטלת מצור על האויב, מקיפים אותו משלושה כיוונים ומשאירים פתח למי שרוצה להימלט.

ג. יש להקפיד לא להשחית דבר מן הטבע ללא הצדקה, אלא אם יש בכך צורך למאמץ המלחמתי.

הרב שמשון רפאל הירש (בפירוש לפסוקים אלו) כורך ביחד את דיני הנקיות וענייני המוסר במחנה הצבאי:

גם במחנה הצבא הצד הבהמי של הגופניות האנושית אל יהא גלוי לעין, ויש להעלים את עקבותיו עד שלא יישאר להם זכר. גם בצאתך מהגבלות של החיים המשפחתיים והאזרחיים הרגילים, אפילו בהיותך במחנה צבאי שמוסרות המוסר מתרופפות בו בנקל ועצם מטרת המלחמה מסייעת לגסות משולחת רסן - גם אז ונשמרת מכל דבר רע. אל תחדל מלבחון את עצמך תוך כדי שליטה עצמית והישמר "מכל דבר רע". ניצחונך תלוי

בהליכת ה' בקרבך, ולפיכך, ניצחונך הוא ניצחון מלכות ה' עלי אדמות. הליכת ה' בקרב מחנך איננה תלויה באומץ לבך כלפי חוץ, אלא באומץ הלב שתכוון כלפי עצמך. עליך לפקח על עצמך ולהישמר מכל רע מוסרי, והעירום הבהמי של האדם וכל המזכיר אותו ייעלם מסביבתך, מהופעתך, ממעשיך ומדיבורך, ממחשבותיך ומהרגשתך.

ה. סיכום

המוסר האלוקי והמידות הטובות הם מיסודי תורת ישראל שכל תרי"ג המצוות נשענות עליהם. הם מקיפים את כל חייו של היהודי מתחילה ועד סוף, בזמנים של שלוה ורגיעה, ואף בעיתות צרה וצוקה. גם באותם זמנים שהתירה לנו תורתנו הקדושה לצאת מגדרינו העדינים ולעטות עלינו שריון ומדי קרב, במטרה לקיים את דבר ה': "ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם אמחצם ולא יוכלו קום יפלו תחת רגלי" (תהילים יח, לח-לט) - עדיין מחויבים אנו להישמר מאוד ולנהוג משנה זהירות בנפשותינו, על מנת שלא תרדנה ממעלתן. יהי רצון שנזכה במהרה לכתת את חרבותינו לאתים ואת חניתותינו למזמרות, ולא נלמד עוד מלחמה אלא רק את דברי אלוקים חיים.